

Владислава Піскіжова

СТАНОВЛЕННЯ БОЛГАРИСТИКИ В ІМПЕРАТОРСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ СВ. ВОЛОДИМИРА (XIX — початок XX ст.)

У статті розглядається процес становлення болгаристики в Київському університеті Св. Володимира, основні тенденції розвитку цієї наукової дисципліни упродовж XIX ст. Аналізуються наукові доробки вчених інституції, присвячені різноманітним аспектам розвитку історії та літератури Болгарії.

Ключові слова: *Україна, Болгарія, зв'язки, Імператорський університет Св. Володимира, болгаристика, дослідження, історія, література.*

У XIX ст. на українських теренах, а саме — у Львові, Харкові, Києві та Одесі виокремилися провідні науково-славістичні центри, болгаристики зокрема. Відповідно, дослідження в даному напрямку здійснювалися на базі Львівського університету, Імператорського Харківського університету, Імператорського університету Святого Володимира, Імператорського Новоросійського університету тощо. Розвиток болгаристики в усіх чотирьох науково-славістичних центрах мав спільні тенденції. Дослідження проводилися за двома основними напрямками — власне історичному і літературознавчому із значним домінуванням останнього. В порівняльному контексті увага, яка приділялася болгаристиці вченими вище перелічених інституцій означеного періоду, зважаючи на кількість наукових праць, була далеко не однаковою і слід констатувати, що саме в Імператорському університеті Святого Володимира (надалі — Київський університет) чи не найменшою. Втім, здобутки перших болгаристів цієї інституції посіли чільне місце у вітчизняній науці, стали цінним підґрунтям для подальшого дослідницького пошуку і заслуговують пильної уваги наукової громадськості й нині. Варто зазначити, що на тлі численних наукових праць, присвячених розвитку славістичних студій на українських теренах, питання становлення болгаристики в Київському університеті до сьогодні не стало предметом окремого дослідження. Деякі його аспекти розглядалися в науковому доробку сучасних українських дослідників і в цьому контексті варто виокремити праці Наталі Григораш «Українська літературознавча болгаристика XIX — середини XX ст.: становлення, методологічні засади» (2002 р.), Сергія Копилова «Проблеми історії слов'янських народів в історичній думці України (остання третина XVII — початок XX ст.)» (2005 р.), Оксани Іваненко «Універ-

ситети України в міжнародних зв'язках Російської імперії (друга половина XIX ст. — початок XX ст.)» (2013 р.) тощо¹.

Відкриття 15 (28) липня 1834 р. Київського університету (роком раніше імператор Микола I затвердив штат і статут цієї установи), який став шостим за рахунком після Московського, Дерптського, Казанського, Харківського і Санкт-Петербурзького, стало подією особливого значення. Згідно з тогочасним ідеологічним курсом Російської імперії «самодержавство, православ'я, народність» і з метою деполонізації Правобережної України, особливо після Польського повстання 1830–1831 рр., м. Київ мав бути перетворений на новий науково-культурний центр імперії і стати надійним оплотом самодержавства. Аби назавжди «придушити дух окремої польської національності і злити її з загальним російським духом» усі навчальні заклади з польською мовою викладання були переведені на російську і реорганізовані, в тому числі і Кременецький ліцей, переміщений до Києва разом з усім майном і викладацьким складом і на базі якого було створено Київський університет².

Суттєвий поштовх розвитку славістики в Київському університеті дала імплементація загальних статутів Імператорських російських університетів від 1835 і 1863 рр., а також тимчасовий чотирирічний статут Київського університету 1842 р. Перший із зазначених документів не мав безпосереднього відношення до Київського університету, оскільки регламентував діяльність виключно Казанського, Московського, Санкт-Петербурзького і Харківського університетів. Це означало, що Дерптський і Київський університети мали функціонувати на основі старих статутів. Однак, незважаючи на те, що статут 1835 р. не стосувався діяльності Київського університету, одне із його положень чітко визначило славістику як один із пріоритетних напрямів наукових досліджень в університетах Російської імперії, а саме — про заснування на історико-філологічних відділеннях філософських факультетів кафедр історії і літератури слов'янських нарід³. У Київському університеті таку кафедру було створено після затвердження 1842 р. вже згаданого тимчасового чотирирічного статуту, який регламентував діяльність виключно цієї інституції. Статут 1863 р. розповсюджувався також і на Київський університет. Цей документ — найліберальніший з усіх існуючих до того часу — був прийнятий в ході Університетської реформи, впровадженої урядом Російської імперії у контексті так званих «Великих реформ» Олександра II. Згідно з документом, набули чинності чергові зміни в організаційній структурі університетів. Так, усі університети мали складатися із п'яти факультетів на відміну від попередньої схеми, яка передбачала наявність трьох — юридичного, медичного і філософського з двома відділеннями (фізико-математичним і історико-філологічним). Згідно

з новими правилами, ці відділення філософського факультету отримали статус факультетів. Статут 1863 р. надавав магістрам, які стали професорськими стипендіатами, можливість отримання наукових відряджень до провідних європейських науково-освітніх установ терміном на два роки. Оскільки у XIX ст. кількісний склад історико-філологічних факультетів був найменш чисельним, що є свідченням незначної популярності фаху, то саме професорським стипендіатам останніх закордонні відрядження надавалися найохочіше⁴. Завдячуючи таким стажуванням вчені-славісти Київського університету вивчали мову, історію та культуру народів, до яких мали науковий інтерес безпосередньо в їхньому середовищі. У цьому контексті не можна обійти увагою вже згадану монографію «Університети України в міжнародних зв'язках Російської імперії (друга половина XIX — початок XX ст.)» сучасної дослідниці-історика Оксани Іваненко, в якій авторка простудіювала питання наукових відряджень вітчизняних вчених до провідних науково-освітніх інституцій Європи на тлі міжслов'янської наукової співпраці⁵.

Значною мірою розвитку славістичних студій у стінах Київського університету сприяла діяльність першого ректора цієї інституції Михайла Олександровича Максимовича (1804–1873 рр.) — вченого широкого кола наукових інтересів від природничої сфери наук до гуманітарної, які охоплювали медицину, ботаніку, філологію, історію, археологію, фольклор тощо. Михайло Максимович був переконаним слов'янофілом і українофілом зокрема, що є примітним, оскільки на той час слов'янофільство не рідко поєднувалось з відвертою українофобією, як власне у випадку з його наступником на ректорській посаді у 1890–1902 рр. Федором Яковичем Фортинським (1846–1902 рр.) та ін. Михайло Максимович був призначений ректором терміном лише до кінця 1835 р. Уже від початку своєї роботи на цій посаді і впродовж подальшої викладацької діяльності всіляко заохочував студентів і викладацький склад інституції до студіювання славістики, наголошував на тому, що «кожний народ живе по-своєму, тому і словесність у кожного окремого народу більш або менш особлива, і може бути предметом особливого вивчення і дослідження»⁶. У тому числі вчений приклав чимало зусиль до заснування кафедри історії і літератури слов'янських наріч.

Слід зауважити, що переважна більшість наукового доробку Михайла Максимовича була присвячена дослідженням у царині українознавства: здійснено перший переклад українською мовою давньоруської літературної пам'ятки «Слово о полку Ігоревім», проведено чисельні розвідки з історії українського козацтва, етнографії та ін. Водночас, вчений виявляв значний інтерес до інших слов'янських культур і насамперед до болгарської. Михайло Максимович вважав, що поділ слов'янських народів на

дві гілки, який побутував у тогочасній вітчизняній історичній думці, тобто східних (або руських) і західних є докорінно неправильним. Натомість він дав свою класифікацію, яка виокремлювала чотири гілки слов'янства — східну (або руські слов'яни), західну, північно-західну і південну (інші назви: задунайські чи південно-західні слов'яни). До останньої учений відніс і болгар. Свою позицію він обґрунтував у розвідці «Звідки походить руська земля, згідно сказанню Несторового літопису та інших давніх писань руських», датованої 1837 р.⁷ Стосовно ж міжслов'янських взаємовпливів, Михайло Максимович у своїй фундаментальній праці «Історія давньої руської словесності», опублікованій 1839 р., зауважував, що давньоруська культура зазнала значного, і найважливіше, позитивного впливу староболгарської, «де у IX і X століттях вже була присутня значна слов'янська писемність»⁸. Також учений наголошував на необхідності ретельного дослідження болгарської словесності, багато уваги приділяв висвітленню діяльності її засновників (першим письменникам і перекладачам IX–X ст.), а саме: просвітителям Кирилу і Мефодію, болгарському царю Симеону Книголюбцю — основоположнику школи перекладачів грецької літератури староболгарською мовою, єпископам Костянтину та Клименту, монаху Григорію, Іоанну Пресвітеру Екзарху Болгарському — автору «Шестоднева» тощо⁹. Не можна обійти увагою й той факт, що високо оцінюючи культурну спадщину болгарського народу, Михайло Максимович надзвичайно вболівав за долю його сучасних представників, які так наполегливо виборювали свою незалежність від турецького поневолення. Ця позиція чітко окреслена і в літературно-поетичних творах вченого, як «До Задунайців» і «Варна»¹⁰.

Отже, школа болгаристів Київського університету XIX — початку XX ст. репрезентована такими постатями вчених, як Михайло Максимович, Олександр Котляревський, Михайло Драгоманов, Микола Дашкевич, Тимофій Флоринський, Андронік Степович і Костянтин Радченко. Деякі з них були й вихованцями цього закладу (окрім Михайла Максимовича, Олександра Котляревського і Тимофія Флоринського), і як найкращі його випускники долучені до викладацької діяльності.

Болгаристичні студії здійснювалися переважно кафедрою історії і літератури слов'янських нарідів. Заснована 1842 р. кафедра кілька років поспіль фактично не функціонувала через відсутність фахівців. 1846 р. кафедру посів Василь Яроцький, який працював на ній до 1875 р. По тому, в межах досліджуваного нами періоду, кафедру посідали: Олександр Котляревський (1875–1881 рр.) і Тимофій Флоринський (1881–1917 рр., за виключенням 1911–1912 р.).

Слід зауважити, що хоча наукова діяльність Василя Яковича Яроцького (1824–1897 рр.) не мала прямого відношення до болгаристики, однак

його наукові розвідки і особливо лекції часто містили болгарські сюжети. Василь Яроцький був більш схильний до викладацької діяльності, ніж до наукових студій. Його авторству належить всього кілька невеликих за об'ємом наукових розвідок, самою найвизначнішою з яких став звіт про наукове відрядження 1862–1863 рр. «слов'янськими землями»¹¹. Він розробив курси з історії слов'янських літератур, слов'янських наріч, слов'янських старожитностей тощо.

До плеяди перших болгаристів Київського університету належав і Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895 рр.) — людина широкого кола наукових інтересів та практичної дії, відомий насамперед як видатний історик, літературознавець, фольклорист, педагог, громадській діяч і публіцист, який став чи не найвизначнішою постаттю української громадської і наукової думки ХІХ ст. 1863 р., після закінчення навчання в Київському університеті, розпочав свою викладацьку діяльність у даному закладі. Відтоді чітко простежується інтерес Михайла Драгоманова до славистики, який, однак, на той час знайшов своє відображення лише в його публіцистичному доробку, зокрема на шпальтах періодичних видань «Санкт-Петербургские ведомости» и «Киевский телеграф», з якими він активно співпрацював паралельно із роботою у Київському університеті і де висвітлював проблемні питання громадсько-політичного життя слов'янства. Та вже наприкінці 70-х рр. болгаристичні студії посіли чільне місце і в науковому доробку Михайла Драгоманова. Слід зауважити, що на той час (з 1876 р.) Михайло Драгоманов вже був персоною нон-грата на батьківщині з причини звинувачення в так званому «українському сепаратизмі». Він був змушений припинити свою викладацьку діяльність у Київському університеті, виїхати за межі Російської імперії та до кінця свого життя перебувати в еміграції (Відень, Женева, Софія). За кордоном Михайлові Драгоманову вдалося налагодити тісні контакти з багатьма представниками болгарської науки і культури, згуртувати навколо себе дослідників болгарського фольклору. У 1882 р. в емігрантській газеті «Вільне слово» («Вольное слово») він опублікував статтю під назвою «Руський кулак и болгарська свобода», в якій щиро вітав здобуття Болгарією незалежності, обстоював ідею невторчання Російської імперії у внутрішні справи цієї країни. Найбільш плідним часом наукової діяльності Михайла Драгоманова на ниві болгаристики став «софійський» період його життя — це 1889–1895 рр. У Болгарії Михайло Драгоманов створив ряд наукових праць, поміж яких домінують студювання саме болгарського фольклору. Він також розробив основні засади методики і методології вивчення фольклору, які згодом стали основоположними у вітчизняному літературознавстві. Зокрема наголошував на тому, що фольклористика повинна посісти одне із провідних місць у сфері

гуманітарних наук, а також — дослідження фольклору має бути порівняльним і інтернаціональним та ін. Свої твердження Михайло Драгоманов обґрунтовував на шпальтах такого авторитетного у Болгарії видання як «Сборник за народни умотворения, наука и книжнина», що спеціалізувалося саме на дослідженнях слов'янського фольклору, зокрема в роботах: «Слов'янські варіанти однієї євангельської легенди», «Слов'янські оповідання про народження Костянтина Великого», «Слов'янські оповідання про пожертвування власної дитини», «Зауваження про слов'янські релігійні й етичні легенди», «Слов'янські приладки до Едипової історії» тощо. У 1888 р. в болгарському науковому збірнику «Загальна праця» («Обштъ Труд») він опублікував декілька болгарських народних легенд із власними примітками і поясненнями до них¹².

Олександр Олександрович Котляревський (1837–1881 рр., творчий псевдонім — Скубенко-Чуприна), який заступив кафедру відразу після виходу на пенсію Василя Яроцького, вже на час отримання цієї посади був відомим педагогом, громадським діячем і вченим-славістом — автором багатьох наукових праць з історії, філології та етнографії слов'ян. Ще в період навчання в Імператорському Московському університеті цікавився болгарською культурою. За рекомендацією свого викладача Йосипа Бодяньського, познайомився з Любеном Каравеловим — майбутнім видатним болгарським письменником і громадським діячем, який подарував йому цінні матеріали з болгарського фольклору, що згодом увійшли до його фундаментальної наукової праці «Про погребальні звичаї язичницьких слов'ян»¹³. 1862 р. Олександр Котляревський захистив у Санкт-Петербурзькому університеті магістерську дисертацію на тему «Про час прийняття християнської віри болгарами і про участь у цій справі св. Кирила Солунця — історико-хронологічне дослідження». Вже під час проведення своєї першої лекції Олександр Котляревський проголосив розроблену ним же програму викладання слов'янознавства на кафедрі, яка поєднувала вивчення мов, говорів, побуту, фольклору, історії і літератури слов'янських народів, що стало свідченням комплексного підходу до вивчення даної науки. Задля цього він розробив і прочитав такі курси лекцій, як «Історико-філологічний огляд слов'янських племен», «Історія слов'янознавства», «Енциклопедія слов'янознавства», «Загальне слов'янознавство», «Огляд слов'янських діалектів», «Історія літератури сербів і болгар» та ін.¹⁴ Як зазначав сучасник Олександра Котляревського Олександр Пипін — відомий російський літературознавець і етнограф — «слов'янознавство вперше набуло в ньому компетентного представника; до тих пір, від самого заснування університету, слов'янознавство було тут в самому печальному стані»¹⁵. У 1877–1878 рр. Олександр Котляревський очолював Київський слов'янський благодійний

комітет (від 1878 р. — Київське слов'янське товариство) і на ниві цієї діяльності в тому числі активно опікувався представниками болгарської молоді, які прагнули здобути освіту на українських теренах, організував збір коштів на підтримку національно-визвольної боротьби болгарського народу проти турецького гноблення та ін.

Значну увагу дослідженню болгарського пісенного епосу приділив у своїх працях вихованець, а згодом і викладач Київського університету Микола Павлович Дашкевич (1852–1908 рр.) — історик, фольклорист та літературознавець. Він став першим професором західноєвропейських літератур у цій інституції. Упродовж тридцяти років був незмінним головою кафедри всезагальної історії (з 1891 р. — кафедра західноєвропейської літератури). Будучи прихильником компаративного методу вивчення історії, фольклору та літератури, Микола Дашкевич вважав, що історичні і літературознавчі принципи наукового дослідження є рівноцінними. У своїх розвідках «Послідовний розвиток науки історії літератур і сучасні її задачі», «Кілька слідів спілкування Південної Русі з південно-слов'янами в XVI–XVII ст.», «Подвиг слов'янських першовчителів як засновників слов'янської самобутності і єднання» вчений підкреслював, що одним із найяскравіших прикладів взаємовпливу слов'янських культур є народна творчість¹⁶. Виходячи з цього, він навів паралелі між пісенною творчістю українців та болгар. Зокрема це стосується принципу складання, назв і мотивів української думи та болгарських гайдуцьких, юнацьких пісень тощо. Учений вважав, що український пісенний епос формувався під значним впливом болгарського. Також він наполягав на тому, що слово «дума» в значенні «пісенний епос» було запозичене українською мовою з болгарської і з часом повністю витіснило український відповідник цьому значенню, а саме «слово». В одному зі своїх листів до Тимофія Флоринського, датованого 19 грудням 1886 р., вчений писав: «Дивлячись на болгар і сербів, впадаєш поневолі в сум щодо безумства багатьох слов'ян, які не вміють дружити і єдністю своєю долати ворогів»¹⁷. Утім Микола Дашкевич вірив в ідею слов'янської єдності і вважав, що саме м. Київ має стати провідником її втілення.

Після передчасної смерті Олександра Котляревського кафедру заступив випускник Санкт-Петербурзького університету Тимофій Дмитрович Флоринський (1854–1919 рр.) — вчений-славист широкого кола наукових інтересів, у тому числі і болгарист, але насамперед сербіст. Утім славистичні вподобання Тимофія Флоринського поєднувались з нігілізмом щодо будь-яких проявів українства, відвертою українофобією. Важливим у контексті нашого дослідження є те, що саме йому належить першість викладання в Київському університеті курсу історії західних і південних

слов'ян. У 1890–1905 рр. обіймав посаду декана історико-філологічного факультету.

Варто зазначити, що зацікавленість Тимофія Флоринського проблемами історії слов'янських народів проявилася в його першій науковій студії під назвою «Костянтин Порфірородний як письменник про південних слов'ян перед судом новітньої критики», яка до того ж була нагороджена золотою медаллю університету¹⁸. Під час проведення своєї першої, вступної лекції зі слов'янознавства він наголосив, що одним із ключових напрямів розвитку славістики вважає вивчення сербської і болгарської літератур, оскільки лише пізнавши дух близьких народів можна навчитися цінувати власну культуру¹⁹. Загалом вчений характеризував усе слов'янство як одне етнографічне ціле під загальною назвою «Словянське племя»²⁰.

Болгаристичні студії Тимофія Флоринського, у своїй переважній більшості, присвячені проблемам історії середньовічної Болгарії. Упродовж 1882–1883 рр. він перебував у науковому відрядженні, під час якого відвідав південно-слов'янські країни, в тому числі і Болгарію. Матеріали, зібрані в Народній бібліотеці м. Софії, були використані вченим для розробки курсу лекцій із староболгарської літератури. Серед інших результатів цього відрядження — наукові розвідки: «Південні слов'яни і Візантія в другій чверті XIV ст.» (магістерська дисертація, захищена у 1881 р.) 1882 року, «До питання про богомилів» 1883 р., «Вивчення болгарської народної старовини» 1884 р. тощо. Одним із основоположних висновків першої із вище перелічених праць стало твердження про те, що не має сенсу «зупинятися на виявленні тісного зв'язку, існуючого між історією південних слов'ян і історією Візантії. Вивчення тієї і іншої має здійснюватись пліч о пліч. Відокремлення південних слов'ян від Візантії і навпаки, Візантії від південних слов'ян, неможливо. Це один світ, який живе одним життям, повинен мати і спільну історію»²¹. Предметом дослідження наступної розвідки стала болгарська пам'ятка XVI ст. (раніше належала Спиридону Палаузову — одеському історику болгарського походження) — рукописна копія з втраченого оригіналу XIII ст., яка стала широковідомою під назвою «Синодик царя Бориса». У цій роботі Тимофій Флоринський здійснив аналіз суті болгарського богомилства. Зокрема зазначав: «До цих пір свідчення про вчення болгарських богомилів черпалися із творів викривачів ересі, насамперед, із бесід Пресвітера Козьми... Тепер же перед нами церковно-законодавчий акт, в якому вчення ересі... сформульовано коротко, точно, ясно. Не може бути сумнівів, що цей акт прокляття складений на соборі проти богомилів, скликаному в Тирново 11 лютого 1211 р., і вставлено у тоді ж перекладений з грецького чин анафеми». У тексті документа окреслено

організаційну структуру богомільства, чітко простежено мотиви їх негативного ставлення до тих чи інших церковних канонів, роз'яснені причини успіху цього віровчення серед народних мас, вміщені імена проповідників богомільства тощо²².

У 1886 і 1898 рр. Тимофій Флоринський вкотре, з науковою метою, у числі інших південно-слов'янських країн, відвідав Болгарію. Зокрема, він працював в Народній бібліотеці м. Софії, де зібрав цінні рукописні матеріали, які згодом використав для написання рефератів, що були внесені до переліку програми XI Археологічного з'їзду в Києві, своїх наукових розвідок тощо²³. У цьому контексті варто зупинитися на одній із найцікавіших з них під назвою «Найдавніша пам'ятка болгарського права», в якій учений аналізує текст «Закону судного людям». У результаті дослідження він робить висновок про те, що цей документ «є твором епохи царя Сімеона (мається на увазі Сімеон I Великий — болгарський цар у 893–927 рр. — прим. авт.) і продуктом не приватної ініціативи, а законодавчим актом державної влади. Його головним джерелом стала візантійська «Еклога» (тут йдеться про «Ecloga Basilicorum» — вибірковий звід візантійського законодавства, тексти із кодифікації візантійського імператора Юстиніана та його наступників — прим. авт.). «Закон судний людям» необхідно визнати не простою компіляцією із «Еклог», а слов'янським (болгарським) збірником законів, оснований на порівнянні їх з візантійським першоджерелом»²⁴.

У червні 1910 р. вчений як офіційний представник Київського університету, вирушив до столиці Болгарії — м. Софії з метою участі у Слов'янському з'їзді, присвяченому проблемам тогочасного національно-культурного розвитку південних слов'ян, міжслов'янській співпраці тощо²⁵.

Відомо, що Тимофій Флоринський активно співпрацював з молоддю. Саме йому належала ідея створення в університеті студентського наукового гуртка. Чимало доповідей його членів тією чи іншою мірою були пов'язані із болгаристикою і навіть відзначені університетськими нагородами. Улітку 1914 р. учений брав участь у розробці культурної програми візиту до Києва членів Клубу студентської молоді м. Софії²⁶.

Наукова діяльність Тимофія Флоринського на ниві болгаристики високо оцінювалася болгарською громадськістю. Зокрема, в 1904 р. його було обрано почесним членом Слов'янського благодійного товариства в Болгарії²⁷. Також київські студенти болгарського походження, в адресі з нагоди 25-річниці від початку наукової діяльності вченого, привітали його «як представника плеяди вчених, що увіковічили свої імена в історії слов'янського мовознавства»²⁸. А через десять років по тому (1914 р.) вже з нагоди 35-літньої наукової діяльності Тимофія Флоринського, пред-

ставники болгарського земляцтва м. Києва «відзначили його заслуги в науковому обґрунтуванні прагнення болгар до реалізації свого національного ідеалу»²⁹.

Безумовну причетність до розвитку болгаристики мав Андроник Іоаникійович Степович (справжнє прізвище Дудка-Степович) (1857–1935 рр.), який також був випускником Київського університету (1879 р.) і зокрема, одним із найталановитіших учнів Олександра Котляревського. У 1892–1924 рр. (з деякими перервами) займався викладацькою діяльністю у стінах цього закладу, де читав курси зі слов'янської філології і історії слов'янських літератур на посаді приват-доцента. Іншими напрямками сфери його діяльності стали перекладацька та видавнича справи, а також літературна критика. Ще замолоду (1869–1870 рр.), навчаючись у Чернігівській гімназії, він зацікавився слов'янським фольклором. В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського зберігаються кілька рукописних збірників слов'янських народних пісень, у тому числі і болгарських³⁰. Як знавець болгарської мови і літератури, Андроник Степович переклав чимало творів болгарських літераторів російською мовою. Йому належить авторство критико-бібліографічного огляду під назвою «93 відгуки щодо новітніх книг зі слов'янознавства»³¹. Андроник Степович був особисто знайомий з відомим болгарським літератором Іваном Вазовим. Знайомство відбулося в м. Києві під час урочистостей з нагоди 900-ліття хрещення Русі. Андроник Степович прокоментував свої враження від цієї зустрічі наступним чином: «Вазов справив на нас [присутніх на урочистостях] надзвичайно приємне враження своїми гарячими слов'янськими переконаннями»³². З Іваном Вазовим він часто обмінювався науковою і художньою літературою, рецензував його твори. Особливо високо оцінив його роман «Під ігом» («Под игото») та поему «Епопея забутих» («Епопея на забравените»)»³³. У 1894 р. у десятому номері болгарської газети «Мир» було вміщено наступне повідомлення: «відомий російський письменник, знаний численними вишуканими перекладами російською зі слов'янських літератур, пан А. Степович звернувся до пана Вазова за дозволом перекласти і видати російською мовою «Під ігом» («Под игото»)»³⁴.

Не менш плідною була й видавнича діяльність Андроніка Степовича, яка також відіграла важливу роль у популяризації болгарської літератури. У 1888 і 1891 рр. він уклав і видав дві частини збірки творів слов'янських авторів під назвою «Слов'янська бесіда», а у 1893 р. — літературно-науковий збірник оповідань і статей зі слов'янознавства «Світанок»³⁵.

До плеяди перших болгаристів Київського університету належав і Костянтин Федорович Радченко (1872–1908 рр.) — історик, філолог-славіст, дослідник середньовічної історії Болгарії. У 1894 р. він закінчив

історико-філологічний факультет університету (був учнем Тимофія Флоринського). По тому вступив до магістратури і водночас розпочав вчителювати в Київській приватній жіночій гімназії А. Бейтель. 1898 р., згідно з рекомендацією Тимофія Флоринського і відповідним рішенням засідання історико-філологічного факультету (жовтень 1897 р.), Костянтин Радченко як професорський стипендіат кафедри слов'янської філології вирушив у дворічне наукове відрядження до слов'янських країн Балканського півострова, Австро-Угорщини і Німеччини³⁶. Зокрема, Тимофій Флоринський обґрунтував свою пропозицію «успішним складанням Радченком іспитів на ступінь магістра слов'янської філології, підготовкою до друку більшої частини його магістерської дисертації на тему «Релігійний і літературний рух в Болгарії у добу перед турецьким завоюванням»³⁷. Зазначена праця була опублікована 1898 р. і відразу посіла особливе місце в історичній болгаристиці³⁸. Вона отримала багато позитивних відгуків. Зокрема, Тимофій Флоринський, у притаманній йому стриманій манері, зазначав, що студія «справляє добре враження..., дає ясну картину релігійного і літературного життя в Болгарії при останніх Шишмановичах...»³⁹. Костянтин Радченко дослідив питання впливу Візантії на релігійне і літературне життя Болгарії, проаналізувавши: суть візантійського містицизму і одного із його проявів — ісихазму, ставлення його представників (Григорій Сінаїт, Григорій Палама) до богомільства та інших релігійних сект, а також розповсюдження ересі в Болгарії, насамперед богомільства (зокрема, вчення та діяльність монаха Феодосія) і способи боротьби з цим явищем та ін. Будучи прихильником порівняльного методу, Костянтин Радченко навів західноєвропейські паралелі подіям, що відбувались у релігійно-літературному розвитку Візантії і Болгарії у XIV ст., простежив вплив останніх у тому числі і на руські землі. Висновки, зроблені Костянтином Радченко у ході дослідження цієї теми, зазвичай дуже категоричні, але водночас слушні і незаперечні. Так, він розкритикував тогочасних болгарських літераторів за їх прагнення підпорядкувати болгарську літературну мову візантійському стилю, оскільки таким чином втрачалась її самобутність, назвавши такі зусилля рабськими.

1900 р. Костянтин Радченко отримав посаду приват-доцента кафедри слов'янської філології Київського університету та вже наступного 1901 р. переїхав до м. Ніжин, здобувши вакантну кафедру церковнослов'янської та російської мови і слов'янських наріч Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька, де працював до дня своєї смерті у 1908 р.

Після виходу в світ праці, про яку йшлося, Костянтин Радченко зосередився на студіюванні богомільського руху в Болгарії і, відповідно, апокрифічної літератури, результатом чого стало кілька розвідок, серед

яких варто виокремити наступні: «До історії філософсько-релігійного руху у Візантії і Болгарії XIV ст.», «Етюди по богомільству: До питання про відношення апокрифів до богомільства» тощо⁴⁰. Таким чином, у центрі уваги науковця перебувало вчення богомилів — послідовників антиклерикального руху (виник у X ст. у південно-західній частині Болгарії і тривав до XV ст., розповсюдившись на всю територію Європи, але вже під іншими назвами — *прим. авт.*), які «заперечуючи і засуджуючи усе старозавітне... не визнавали і церкви новозавітної; на їхню думку, і в ній панує сатана. Вони відкидали усе церковне вчення, таїнства, ієрархію і надто засуджували всю церковну обрядовість... не мали храмів і певних місць для богослужінь...»⁴¹.

З метою вивчення богомільського руху в Болгарії вчений дослідив значний масив візантійських і давньоболгарських текстів — космогонічних легенд, літописних і апокрифічних творів (апокрифи — заборонені християнською церквою твори, які не увійшли до складу біблійного канону, тобто Старого і Нового Завітів — *прим. авт.*), багато з яких були виявлені ним вперше. Фактично, ця праця докорінно змінила уявлення про вчення богомилів, які побутували до того часу. Він уперше дослідив проблему авторства апокрифів і з'ясував, що представники богомільського руху не мають до нього ніякого відношення. Зокрема, він наголосив: «богомили самі не уклали апокрифів і, можливо, не брали участі у їх перекладі з грецької на слов'янську», хоча «досить широко користувалися апокрифами, тлумачили їх у дусі свого вчення». Також він простудіював питання впливу богомільства на різноманітні прояви народної творчості і зробив висновок, що він був дуже суттєвим. Довів, що переважна більшість тих апокрифів, оригінальні тексти яких були втрачені, не відображали справжньої суті вчення богомилів, оскільки схильність народної фантазії до перебільшення і перекручування завжди витісняє основоположні факти. Окрім цього, вчений детально вивчив проблему впливу візантійських релігійних течій на духовне життя Болгарії і наголосив, що найінтенсивнішим він був саме за часів правління останніх представників династії Шишмановичів. І, що особливо важливо, на основі зібраної інформації дослідник відтворив картину соціальних відносин середньовічної Болгарії.

Таким чином, створений 1834 р. Київський університет досить швидко, вже в середині 50-х рр., став одним із провідних центрів славістики на українських теренах, багато в чому завдячуючи відповідній політиці уряду Російської імперії, насамперед прийняттям загальних статутів Імператорських російських університетів від 1835 і 1863 рр., тимчасового чотирирічного статуту Київського університету 1842 р., а також — діяльності викладацького складу цієї інституції. Серед славістичних до-

сліджень учених Київського університету болгаристика посіла важливе місце. Болгаристичні студії здійснювались за двома основними напрямками — історичним і літературознавчим із значним домінуванням останнього. Упродовж досліджуваного періоду були розроблені методологічні підходи вивчення цієї «міждисциплінарної дисципліни». Зокрема, перевага надавалась компаративному методу дослідження. Напрацювання перших болгаристів Київського університету стали значним підґрунтям для подальшого дослідницького пошуку, яке активно успадковується й сучасними науковими колами.

---

¹ Григораши Н.Д. Українська літературознавча болгаристика XIX — середини XX ст.: становлення, методологічні засади: Дис. ... канд. іст. наук. — Тернопіль, 2002; Копилов С.А. Проблеми історії слов'янських народів в історичній думці України. — Кам'янець-Подільський, 2005; Іваненко О.А. Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина XIX — початок XX ст.). — К., 2013.

² Левицька Н.М. Загальна характеристика стану вищої гуманітарної освіти в Україні наприкінці XIX — на початку XX ст. // Гілея: науковий вісник. — К., 2014. — Вип. 87. — С. 32.

³ Новиков М.В., Перфилова Т.Б. Университетский устав 1835 г. // Ярославский педагогический вестник. — Ярославль, — 2012. — № 3. — Т. 1 (Гуманитарные науки). — С. 13.

⁴ Шатилова В.П. Динамика изменения инфраструктуры научно-исследовательской деятельности в Российских университетах XIX века // Человек и образование. Спб., — 2012. — Вып. 1 (30). — С. 151–157.

⁵ Іваненко О.А. Вказ. праця.

⁶ История древней русской словесности. Сочинение Михаила Максимовича. — К., 1839. — С. 3.

⁷ Максимович М. Откуда идет русская земля, по сказанию Несторовой повести и по другим старинным писаниям русским // Собрание сочинений М.А. Максимовича. — К., 1876. — Т. 1. — С. 8–9.

⁸ История древней русской словесности. — С. 218.

⁹ Там само. — С. 168–169.

¹⁰ Памяти М.А. Максимовича: [Оттиск из журнала «Киевская Старина». — К., 1898. — С. 92–95].

¹¹ Отчет исправляющего должность экстраординарного профессора Яроцкого, по случаю командировки с ученой целью в Славянские земли, с 15 июня 1863 по 15 декабря 1863 г. // Университетские известия. — 1864. — № 2. — С. 78–105.

¹² Обшть Труд (София). — 1888. — Т. 2. — С. 73–78.

¹³ Котляревский А.А. О погребальных обычаях языческих славян. — М., 1868.

¹⁴ ЦДІАК України. — Ф. 2223. — Оп. 1. — Спр. 69. — Арк. 20.

¹⁵ Пытин А.Н. Материалы для биографии А.А. Котляревского. — Спб., 1894. — С. XXIV.

¹⁶ *Дашкевич Н.П.* Постепенное развитие науки истории литератур и современные ее задачи // Университетские известия. — 1877. — № 10. — С. 747; *Дашкевич Н.П.* Несколько следов общения Южной Руси с югославянами в XVI–XVII вв. // Чтения в Историческом Обществе Нестора-летописца. К., 1904. — Кн. 18. — Вып. 3–4. — С. 37–51; *Дашкевич Н.П.* Подвиг славянских первоучителей как основателей славянской самобытности и единения // Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі — ІР НБУВ). — Ф. 65. — № 105. — Арк. 36.

¹⁷ ІР НБУВ. — Ф. 65. — № 105. — Арк. 36; ІР НБУВ. — Ф. 3. — Спр. — 19922. — Арк. 2.

¹⁸ *Флоринский Т.* Константин Порфирородный как писатель о южных славянах перед судом новейшей критики // Журнал Министерства народного просвещения. — 1880. — № 1.

¹⁹ Вступительная лекция по славяноведению. Доц. Т. Флоринского // Университетские известия. — 1882. — № 4. — С. 63–72.

²⁰ *Флоринский Т.* Лекции по славянскому языкознанию. — К., 1881.

²¹ *Флоринский Т.* Южные славяне и Византия во второй четверти XVI века. — Спб., 1882. — С. 1.

²² К вопросу о богомилах. Тимофея Флоринского // Сборник статей по славяноведению, составленный и изданный учениками В.И. Ламанского по случаю 25-летия его ученой и профессорской деятельности. — Спб. — 1883. — С. 33–40); *Флоринский Т.* Изучение болгарской народной старины // Университетские известия. — 1884. — № 8.

²³ *Иваненко О.А.* Вказ. праця. — С. 77.

²⁴ *Флоринский Т.* Древнейший памятник Болгарского права // Сборник статей по истории права, посвященный М.Ф. Владимирскому-Буданову его учениками и почитателями: [по случаю 35-летия его учено-литературной деятельности (1868–1903 гг.)]. — К., 1904. — С. 426–427.

²⁵ *Иваненко О.А.* Вказ. праця. — С. 78.

²⁶ Там само. — С. 78.

²⁷ Там само. — С. 79.

²⁸ Там само. — С. 78.

²⁹ *Иваненко О.А.* Вказ. праця. — С. 78–79.

³⁰ ІР НБУВ. — Ф. 179. — № 122, 123; *Степович А.И.* Книга славянства. Произведения народов славян и их певцов // ІР НБУВ. — Ф. 179. — № 6.

³¹ *Степович А.* 93 отзыва о новейших книгах по славяноведению // Славянские Известия: [Отд. Оттиск из «Филологических записок». — Воронеж, 1897. — С. 130].

³² *Степович А.* Рассвет. Литературно-научный сборник рассказов и статей по славяноведению. К., 1893. — С. 97.

³³ Там само. — С. 97–98.

³⁴ *Марковска М.* Летопис за живота и творчеството на И. Вазов. — Софія, 1981. — Ч. 1. — С. 571.

³⁵ *Степович А.* Рассвет. — С. 97.

³⁶ *Иваненко О.* Вказ. праця. — С. 86.

³⁷ Там само. — С. 86.

³⁸ *Радченко К.* Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием. — К., 1898.

³⁹ Флоринский Т. Отзыв о сочинении К.Ф. Радченко под заглавием «Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием» // Критико-библиографический обзор новейших трудов по славяноведению. — К., 1899. — Вып. 4. — С. 7.

⁴⁰ Радченко К. Малоизвестное сочинение Евфимия Зигабена, трактующее о богомилах. — Нежин, 1902; Радченко К. К истории философско-религиозного движения в Византии и Болгарии XIV века // Научно-литературный сборник. Повременное издание «Галицко-Русской материцы». — Львов, 1902. — Т. 2. — Кн. 1; Радченко К. «Этюды по богомильству: К вопросу об отношении апокрифов к богомильству» // «Изборник киевский», посвященный Т.Д. Флоринскому. — К., 1904.

⁴¹ Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. — Спб., 1891. — Т. IV (VII). — С. 175.

В статье рассматривается процесс становления болгаристики в Киевском университете Св. Владимира, основные тенденции развития этой научной дисциплины на протяжении XIX в. Анализируются научные наработки ученых институции, посвященные разнообразным аспектам развития истории и литературы Болгарии.

Ключевые слова: Украина, Болгария, связи, Императорский университет Св. Владимира, болгаристика, исследования, история, литература.

The article stipulates on the process of Bulgarian studies development in St. Volodymyr Kyiv University, major tendencies of this historic scholarch during XIX — beginning of XX cm. The article analyzes academic researches of this Institution scientists dedicated to various aspects of Bulgarian history and literature development.

Keywords: Ukraine, Bulgaria, relations, St. Volodymyr Kyiv Imperial Universit , Bulgarian studies, researches, history, literature.